KUR'ÂN BAĞLAMINDA ŞEYTANIN İNSAN ÜZERİNDE ETKİN ROL OYNAMA YÖNTEMİ

Bahattin DARTMA[•]

ÖZET

İnsanı yaratan Yüce Allah ona, hem maddi ve hem de manevî hayatında sa'adete erebilmesi için hidâyet yolunu da göstermiştir. Bu hususta Kur'ân'da çok sayıda âyet mevcuttur. Aynı zamanda Allah (cc) insanı başıboş bırakmamış, gösterdiği bu yola ne derece uyup uymadığının tespitini yapmak için onu çeşitli şekillerde denemiş ve denemeye devam etmektedir. İşte en çok kullanılan ve etkili olan deneme malzemelerinden biri de şeytandır.

Bu yazımızda, bir imtihan aracı olarak şeytanın insan üzendeki negatif düşüncelerini nasıl pratikleştirdiği ve somut hale getirdiği konusunu irdelemeye çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Cin, şeytan, melek, ruh, kalb, nefs, ego, beyin, neocortex, sinir sistemi.

ABSTRACT

Effective Role Playing Methods of The Evil On Mankind in The Qur'an

The God created the mankind endowed them with spritual and wordly things and showed them the correct way in order to save them. The Qur'an has got many verses about this topic. At the same time the God has not left the mankid without task or duty. The God also tried them in many ways if they obeyed the holy rules or not and this trial process is still continuing. One of these trial criteria is the evil (satan).

In this study we will explain how the evil (satan) sent to the world to mislead the mankind forms the negative views and try to carry out these views practically on them.

Key words: Satan (evil), angel, spirit, heart, self, ego, brain, neocortex, brain system, jinn.

Giriş

Bu etüdümüzde, en fazla istihdam edilen ve mü'essir olan imtihan vâsıtalarından biri olarak şeytanın, insan üzendeki menfî düşüncelerini nasıl pratik hale getirdiği konusunu incelemeye çalışacağız. Konuyu işlerken çeşitli din, disiplin ve kişilerce… farklı şekillerde ele alınan ve bu nedenle haklarında pek çok

• **(Prof. Dr.),** Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Van. E-mail: **bahagani@gmail.com**

görüş ve ihtilaf olan ruh, kalb, nefs, akıl... vb. kavram ve konulara ise, asıl üzerinde durmak istediğimiz meseleyi ilgilendirdiği kadar değineceğiz.[1]

İnsanı en güzel sûrette yaratan[2] ve mümtâz kılan[3] Yüce Allah onun, hem dünyevî ve hem de uhrevî hayatında mutlu sona ulaşabilmesi, başka bir ifadeyle Kendi iradesi ve rızasına uygun düşünce ve davranışlar geliştirmesini sağlamak için uyması gereken kâide ve kuralları da bir şekilde kendisine iletmiştir (vahiy). Öte yandan Allah (cc), insanın söz konusu prensiplere ne derece riayet ettiğini ortaya koymak maksadıyla[4] onu, kendi başına bırakmamış,[5] çeşitli şekillerde imtihan etmiş[6] ve etmektedir.[7]

İşte Yüce Yaratıcı'nın insanı denemek için kullandığı araçlardan birinin de şeytan olduğu şu âyetlerde ifade edilmektedir:

"Kafirlerin başına, onları durmadan (günaha) tahrik eden şeytanları gönderdiğimizi görmedin mi?"[8]

"(Allah, şeytanın böyle yapmasına müsaade eder ki) kalblerinde hastalık olanlar ve kalbleri katılaşanlar için, şeytanın kattığı şeyi bir deneme (vesilesi) yapsın. Zalimler, gerçekten (haktan) oldukça uzak bir ayrılık içindedirler."[9]

Bu münasebetle ona kıyamete kadar mühlet verilmiştir:

---

1 Ruh, kalb, nefs... vb. konularda geniş bilgi için bkz., **Ergül**, Adem, **Kur'ân ve Sünnet'te Kalbî Hayat**, İstanbul, 2000; **Frager**, Robert, **Heart, Self and Soul** (sufi psikolojisinde gelişim, denge ve uyum/**Kalb, Nefs ve Ruh**), (çev., İbrahim Kapaklıkaya), 2. baskı, İstanbul, 2003.

2 Tin (95), 4.

3 İsrâ' (17), 70.

4 Meselâ bkz., Mâide (5), 48; Enâm (6), 165; Hud (11), 7; Nahl (16), 92; Mülk (67), 2.

5 Ankebût (29); 2-4; Kıyâme[t] (75), 36.

6 Meselâ bkz., Bakara (2), 155; Âl-i İmrân (3), 154; Enâm (6), 42; Arâf (7), 130, 168; Enbiyâ' (21), 35; Hucurât (49), 3.

7 Rahmân (55), 29.

8 Meryem (19), 83.

9 Hacc (22), 53.

"Şeytan dedi ki: "(Öyle ise) bana insanların tekrar diriltilecekleri güne kadar süre ver. Allah da, "Sen süre verilenlerdensin" dedi."[10]

Hemen her fırsatta şeytan da menfî fikir ve fiillerini yapmaya/yaptırmaya çalışmıştır:

"Şeytan dedi ki: "(Öyle ise) beni azdırmana karşılık, yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üzerinde elbette oturacağım. Sonra (pusu kurup) onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım ve sen onların çoğunu şükreden[kimse]ler bulamayacaksın."[11]

"İblis, "Rabbim! Beni azdırmana karşılık, andolsun ki yeryüzünde kötülükleri onlara güzel göstereceğim, içlerinde ihlâsa erdirilmiş kulların hariç, onların hepsini azdıracağım" dedi."[12]

Ne hazindir ki o bu saptırma teşebbüs ve icraatlarında istediği sonuca da ulaşmıştır:

"Andolsun İblis, onlar hakkındaki zannını doğru çıkardı, inanan bir bölükten başka (hepsi) ona uydular."[13]

Bu sebeple şeytan, sakınılması gereken[14] bir düşman olarak tanıtılmıştır:

"Kullarıma söyle: (İnsanlara karşı) en güzel sözü söylesinler. Çünkü şeytan aralarını bozar. Zira şeytan insanın apaçık bir düşmanıdır."[15]

---

10 Arâf (7), 14-15. Benzer anlamda başka âyetler için meselâ bkz., Hicr (15), 36-38.

11 Arâf (7), 16-17.

12 Hicr (15), 39-40. Ayrıca bkz., Nisâ' (4), 60, 118, 120; Enfâl (8), 48; Yûsuf (12), 42, 100; Nahl (16), 63; İsrâ' (17), 64; Ankebût (29), 38.

13 Sebe' (34), 20. Ayrıca bkz., Âl-i İmrân (3), 155; Nisâ' (4), 83; Kasas (28), 63; Sâffât (37), 32.

14 Meselâ bkz., Âl-i İmrân (3), 36; Enâm (6), 142; Mü'minûn (23), 97; Nûr (24), 21; Fâtır (35), 6; Yâsîn (36), 60; Fussilet (41), 36; Nâs (114), 1-6.

15 İsrâ' (18), 53.

"Şüphesiz şeytan sizin için bir düşmandır. Öyle ise (siz de) onu düşman tanıyın. O, kendi taraftarlarını ancak alevli ateşe girecek kimselerden olmaya çağırır."[16]

Neticede bu önemli imtihanı, şeytana uymayanlar kazanmış, uyanlar ise kaybetmiştir:

"... Kim Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinirse şüphesiz o, apaçık bir hüsrana düşmüştür."[17]

"... Andolsun, onlardan sana kim uyarsa sizin, hepinizi cehenneme doldururum."[18]

Âyetlerden anlaşıldığına göre şeytana uyanların sonu hep hüsran olmuştur. O halde bu kötü tecrübeyi yaşamamak için şeytanın hilelerine karşı gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Acaba şeytan, insanı yanlışa yönlendirirken fonksiyonlarını nasıl icra etmektedir? Başka bir ifadeyle şeytan insana, yaptırmak istediklerini, nasıl/hangi yolu kullanarak yaptırmaktadır? Çalışmamızın temelini oluşturan bu soruyu cevaplamadan önce, konunun daha iyi anlaşılmasına zemin hazırlamak için, insanın düşünce ve davranışlarının, olumlu veya olumsuz olarak, sayesinde cereyan ettiği "sinir sitemi" ile bu sisteme, müspet veya menfî bir şekilde etki eden kalb, ruh, akıl ve nefs hakkında kısaca bilgi aktarmamız faydalı olacaktır.

A. Sinir Sistemi

İnsanı çevresi ile ilişkide bulunduran ve bedenin çeşitli organları ve dokuları arasında işbirliğini sağlayan sisteme sinir sistemi denmektedir.

Sinir sistemi, çevresel ve merkezi olmak üzere iki kısma ayrılır.

I. Çevresel sinir sistemi, duyu organlarını, kasları, iç salgı bezlerini ve iç organları, omurilik ve beyinle ilişki içine sokan nöronlardan (yani sinir hücrelerinden) oluşur. Bu nöronlar merkezi

---

16 Fâtır (35), 6. Ayrıca bkz., Arâf (7), 22; Yûsuf (12), 5; İsrâ' (17), 53; Zühruf (43), 62.

17 Nisâ' (4), 119.

18 Arâf (7), 18. Ayrıca bkz., Enâm (6), 121; Neml (27), 24; Haşr (59); 16.

sinir sistemine bilgi getirirler ve burada verilen kararları uygulanmak üzere kaslara 'sinirsel emirler' olarak götürürler.

Çevresel sinir sistemi sayesinde dış dünyada olup bitenleri, duyu organlarına bağlı nöronlar aracılığı ile beyine aktarma imkanı doğar. Beyin, sinirsel verileri değerlendirdikten sonra yine çevresel sinir sistemine bağlı nöronların aksonları aracılığı ile kaslara emirler vererek dış dünyayı etkilememizi sağlar. Bu sistemi oluşturan nöronlar yalnız dış dünyadan değil, vücudun içindeki iç dünyadan da bilgi verir ve beyin, aynı dünyayı etkilediği gibi emirler göndererek iç organların çalışmalarını da düzenler.

II. Merkezî sinir sistemi, **1**. beyin ve **2**. omurilikten oluşur, insan bedeninin davranış ve işlevlerinin tümünü koordine eder ve bir bütün halinde işlemesini sağlar.

Merkezi Sinir Sisteminin Yapısı:

Sinir sisteminin asıl işini nöronlar yürütürler. Nöronlar, görevlerine ve bulundukları yerlere göre çok değişik şekil ve kimyasal içerik farklılıkları gösterirler. Nöron, bir esas hücre ile dendrit ve akson'lardan oluşur; dendrit'lerin görevi sinyalleri hücreye taşımak, akson'larınki ise uzaklaştırmaktır; yani, akson'lar sinyalleri hücre gövdesinden dallanma yapan uçlarına doğru iletirler. Hücrenin gövde kısmında bulunan çekirdek, onun temel işlevlerini belirleyen ve DNA molekülü üzerinde kodlanmış halde bulunan genetik bilgiyi içerir.

Sinir hücreleri aynı zamanda birbirleri ile sıkı ilişki halindedirler. Sözü edilen ilişki, sinirsel işlevin temelini oluşturan bilgi akışını sağlar. Hücreler arası bu bilgi geçiş noktalarına "sinaps" denir. Sinaps'lar, değişik tip ve özelliklerde olmalarına rağmen, hemen hepsi bilginin iletimi işleminden sorumludur. Kısaca nöronlar, kendi aralarında bağlantılar kurarak, tıpkı elektrik devrelerine benzer yollarla iletişim sağlayıp beyin işlevlerinin ortaya çıkmasını sağlayan temel unsurlardır.

Sinir sisteminde sadece sinir hücreleri bulunmaz. Bunların yanında, kütle olarak merkezi sinir sisteminin yarısını oluşturan ve sayıca da takriben sinir hücrelerinin on katı kadar sayıda bulunan yardımcı hücreler vardır (glia/glue= yapıştırıcı). Çeşitli tipleri olmasına karşılık genel görevleri, sinir hücrelerinin ve sinir

sisteminin fonksiyonunu icra etmesine yardımcı olmaktır. Glia hücreleri, başta haberci moleküllerin üretimi ve dönüştürülmesi gibi, sinir sistemlerinin işlevleri açısından vazgeçilmez destekleyici görevler yürütürler. Bunun yanında sinir hücrelerinin madde alış-verişinde bulundukları çevreyi de etkileyip değiştirerek, onların işlevlerinde belirgin değişikliklere yol açabilmektedirler. Hatta kimi araştırıcılara göre, bilincin oluşumu, epileptik süreçler ve diğer geniş hücre topluluklarını ilgilendiren olaylarda glia hücreleri, sinir hücrelerine göre çok daha önemli roller oynayabilmektedir.

Merkezi Sinir Sisteminin Unsurları:

1. Beyin:

Kafatası boşluğunun yukarı kısmında bulunan beyin, sinir merkezlerinin en büyüğüdür. İnsanda beyin tüm sinir merkezlerinin ağırlının yarısını teşkil eder. Her duyu organının sinirleri beynin belli bir bölgesinde son bulur.

Beynin, ön, arka ve orta olmak üzere üç yapısı vardır:

a. Ön Beyin (forebrain): Ön beyin talamus, hipotalamus, limbik sistem, serebrum ve beyin kabuğundan oluşur.

Talamus: Duyu organlarından gelen nöronların beyin kabuğu ile olan ilişkisini sağlar. Talamusun belirli bir kısmı, gözden gelen uyarıcıları alır ve beyin kabuğunun görmeyle ilgili bölgesine yansıtır; başka bir kısmı, kulaktan gelen sinirsel uyarıcıları işitmeyle ilgili beyin kabuğu bölgesine iletir. Buradaki üçüncü diğer bir bölgenin görevi, omurilikten gelen nöronları beyin kabuğunun dokunma ve bedenin durumunu algılama ile ilgili kısımlarına yansıtmaktır.

Hipotalamus: Talamusla hipofiz salgı bezinin arasında yer alır; heyecanların ve arzuların denetlendiği merkezdir. Cinsel davranış, yeme-içme bu merkez tarafından kontrol edilir. Saldırganlık duygusu, uyanıklık ve uyku davranışı, iç salgı bezlerinin çalışmalarını kontrol eden fonksiyonların işleyişi yine hipotalamusta olur.

Limbik sistem: Beyin sapının yukarı kısmıyla ön beyin arasında yer alan nöron ağından meydana gelir. Bu sistemde, temel zihni fonksiyonlar yürütülür; heyecan yaşantısı, saldırma, kaçma ve korku işlevleriyle de ilgisi vardır. Bu sistemin bir kısmı

heyecanları yatıştırırken bir kısmı da tam aksine heyecanları tahrik eder. Limbik sistemin bazı kısımları kızgınlık ifade eden davranışları ortaya çıkarır.

Serebrum: İnsanda en gelişmiş beyin yapısıdır. Serebrumu örten girintili-çıkıntılı yüzeye serebral korteks veya beyin kabuğu adı verilir. Beyin kabuğu serebrumun en önemli kısmını oluşturur.

Beyin Kabuğu (Cortex): Merkezi sinir sisteminin en üst kontrol noktasıdır. Orta beynin etrafını saran kıvrımlı bir yapıdır. Bu bölge, genel olarak, "yüksek beyin işlevleri" denilen işlemleri ve algılama-değerlendirme ile ilişkili temel görevleri yürütür. İnsan davranışını etkileyen en önemli fonksiyonlar (görme, işitme, beden duyumları, hareket, öğrenme, düşünme, konuşma...) burada yer alır. Meselâ, gözden gelen görme sinyallerinin görüntüye dönüştürülmesi, artkafa lobundaki beyin kabuğu bölgesince yapılır. İşitme duyusu ile ilişkili bölgeler de şakak lobu üzerine yerleşmiştir. Motor alanlar, özellikle bilinçli hareketlerin başlatılması ve icra edilmesinde önemli iken, duyusal alanlar, tüm vücuttan gelen verilerin değerlendirildiği en üst merkezler olarak görev yaparlar.

Bunların dışında kalan kabuk bölgelerinin bir çoğu ise "birleştirme" ya da "ilişkilendirme" alanları (associative areas) olarak bilinir. Bu bölgeler, ayrık duyuların birleştirilmesi ve farklı duyulardan gelen girdilerin tek bir tecrübe haline getirilmesi gibi iş[lem]lerden sorumludurlar.

Beyin kabuğunda bulunan yapılar, beş duyumuzun bilinçli olarak ele alınmalarının yanı sıra, düşünme, plan yapma, alınan verilerin değerlendirilmesi, eski bilgilerle karşılaştırılması, kişilik özellikleri, ince el becerileri, mantık, matematik, sanat, soyut düşünce gibi, nasıl yapıldıklarına dair elimizde çok az bilgi bulunan işleri yapar. Bütün bilgi-işlemlerimiz, sanat, ilim, estetik ve diğer tüm insani özelliklerimiz, beyin kabuğunun fonksiyonları ile yakından ilişkilidir.

Bu fiziksel yapıyı, beyin kabuğunda bulunan hücrelerin yerleşimi ve fonksiyonlarına göre farklı beyin bölgelerine (lob) ayırabiliriz. Beyine dıştan bakıldığında görülen frontal loblar, planlama, karar verme, hatırlama, vicdani muhakeme ve soyut dü-

şünce gibi zihnin temel yürütücü işlevlerinden sorumludur. Beyindeki iki yarı kürenin özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

Sol yarıküre: Vücudun sağ tarafını kumanda eder. Bilgileri tek tek işleme koyar. Mantıksal bir sırada çalışır. Konuşma hızını, grameri, kelime dizinini tayin eder. Matematiksel bilgilerin kontrolünü ve analizini yapar, onları değerlendirir ve eleştirir. Kelime ve rakamların bellek merkezidir. Dilbilimciler, analitikçiler ve matematikçiler için beynin en önemli kısmıdır.

Sağ Yarıküre: Vücudun sol tarafını idare eder. Resimlerle düşünür, göz önünde canlandırır. Ayrıntılarla değil, bütünle ilgilenir. Beden dilini, hareketleri ve bedensel faaliyetleri icra eder. Çizim ve resim yapma yeteneğidir. Önsezi, yaratıcılık ve duyguların merkezidir. Daha önce tanıdığımız insanları ve başımızdan geçen olayları hatırlamamızı sağlayan bir bellektir. Ressamlar, modacılar, satış memurları vb. için beynin en mühim kısmıdır.

Korpus kallosum, beynin iki yarı küresinin birbiri ile ilişkisini sağlar, böylece yarı küreler birbirlerinin ne yaptığından haberdar olur.

Ara Beyin: Beyin sapının üst kısmında, ara beyin denen bölge yer alır. Ara beyin, bildiğimiz o kıvrıntılı beyin yarım kürelerinin iç kısmını dolduran bir çok farklı bölgenin oluşturduğu bir yapılar topluluğudur. Bu bölgeler, öğrenme, hafıza, açlıksusuzluk, vücudun iç dengesinin korunması, vücuttaki hormon sistemlerinin kontrolü, heyecanlar, duygusal tepkiler, duygulara göre vücudun iç ortamının düzenlenmesi gibi çok önemli fonksiyonlar yürütürler.

b. Arka Beyin (hindbrain): Arka beyin medulla oblongata, serebellum (cerebellum) ve ponsdan oluşur.

Medulla oblongata: Omuriliğin beyinle bağlantı yaptığı yerdeki şişkinliğe verilen addır. Bu şişkin kısım, otonom sinir sistemini, kalbin atışını, nefes almayı ve kan basıncını denetleyen nöronları içerdiği gibi, omuriliğin çevresinde öbeklenen sinir hücrelerinin uçlarının beyne girdiği noktayı da oluşturur. Omuriliğin içinden geçerek beyne giden, "götüren" nöronlarla, beyinden omuriliğe giden, "getiren" nöronlar, medullardan geçerek beyinle bağlantı sağlarlar.

Serebellum (beyincik): Beyin sapının başladığı yere bitişik, medullanın biraz yukarısında bulunan bükümlü bir yapıdır. Beyinciğin birinci görevi, bedenin dengesini ve hareketler arasındaki işbirliği ve ahengi sağlamaktır. Beyincik ile beynin dil, planlama ve akıl yürütmeyi içeren ön bölümleri arasında doğrudan nöral bağlantılar vardır.

c. Orta Beyin (midbrain): Ön beyin ile arka beyni birbirine orta beyin birleştirir. Orta beyinde, işitme ve görme ile ilgili önemli işlevler gören nöronlar bulunur.

Beyin sapı (brain stem): Beynin her üç kısmıyla -arka, orta ve ön beyin- ilişki halinde olan bir yapıdır. Bu yapı, bir çok alt birimden oluşan ve omuriliğe göre daha karmaşık hücre bağlantıları içeren bir yerdir. Anatomik olarak, omurilikle beyni birbirine bağlayan bir köprü gibidir. Bu bölge, temel hayâtî fonksiyonların yürütülebilmesi için vazgeçilmez öneme sahiptir.

2. Omurilik: Beyinden başlayarak kuyruk sokumuna kadar kalın bir kablo gibi omurga kemiklerinin oluşturduğu kanal içinde yer alır. Omurilik, hem bir sinir merkezi ve hem de iletici bir organdır; onda beyinden kaslara, duyusal alıcılardan omuriliğe ve beyine mesaj götüren sinirler vardır; beyinle sürekli bağlantı kurup bilinçli olarak davranışta bulunmamıza imkan sağlar. Vücudun çevresinde olup bitenleri omurilikten geçen nöronlar beyine iletir. Bazı organların otomatik hareketlerini sağlar, beynin müdahalesi olmadan bazı hareketleri de yaptırır.[19]

---

[19] Sinir sistemi ile ilgili bu bilgileri şu eserlerden özetledik: **Göktepe**, Salâhattin, **Psikoloji Sözlüğü**, İzmir, 1974, s. 11 (beyin mad.); **Erdem**, Selman, **Psikoloji**, 13. baskı, İstanbul, 1987, s. 51-54; **Lyle E. Bourne, Jr.** - **Bruce R. Ekstrand**, **Psychology**, Canada, 1988, s. 40-55; **Tony Malim** – **Ann Birch**, **Introductory Psychology**, Spain, 1988, s. 164-177; **Robert E. Ornstein**, **The Psychology of Consciouness** (**Yeni Bir Psikoloji**), (çev., Erol Göka – Feray Işık), İnsan yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1992, s. 62; **David G. Myers**, **Psychology**, 4. baskı, 1995, s. 42-71; **Elizabeth Deutsch Capaldi** – **Scott G. Paris** – **Janet Polivy** – **C. Peter Herman**, **Psychology**, 4. baskı, United States America, 1996, s. 44-62; **Neil R. Carlson** – **William Buskist**, **Psychology The Science of Behavior**, United States America, 1997, s. 82-114; **Arkonaç,** Sibel Ayşen, **Psikoloji** (Zihin Süreçleri Bilimi), 2. baskı, İstanbul, 1998, s. 39-49; **Cüceloğlu**, Doğan, **İnsan ve Davranışı**, 9. baskı, İstanbul, 1999, s. 65-66, 71, 74-84; **Rita L. Atkinson** - **Richard C. Atkinson** - **Edward E. Smith** - **Daryl J. Bem** - **Susan Nolen – Hoeksema**, **Hilgard's Introduction to Psychology**, (12 th edition), (Psikolojiye Giriş), (Çev, Yavuz

Buraya kadar -makalenin ebadına göre biraz uzun olsa da[20]- çevresel ve merkezi (beyin ve omurilik) sinir sistemi hakkında ilgili çevrelerin verdiği bilgileri özet olarak aktarmaya çalıştık. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, insana yapılan ya da insandan sudûr eden, ihtiyârî veya gayr-i ihtiyârî, fiil ve düşünceler sinir sistemi sayesinde meydana gelmektedir.

Yeri gelmişken şunu belirtelim ki, sinir sistemi hakkında şu ana kadar elde edilen bilgiler hakikaten çok azdır.[21] Ancak zamanla yapılacak deney ve gözlemlerle bu bilgiler artacak, doğrulukları ve yanlışlıkları kanıtlanacak ve böylece hakikatler daha sağlıklı bir şekilde ortaya çıkacaktır.

İfade etmemiz gereken bir husus da şudur: İlgili kaynaklardan özetlediğimiz bu bilgilerin, içinde bulunduğumuz şu anda daha da artmış ve gelişmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak biz burada, incelemeye çalıştığımız konunun daha iyi anlaşılması bakımından az da olsa bir fikir verdiği kanaatine vararak sinir sistemi hakkında aktardığımız bu temel bilgilerle yetinmek istiyoruz.

B. Kalb/Nefs

Sinir sistemi hakkındaki bu kısa malûmâttan sonra şimdi de kalb, ruh, akıl ve nefs hakkında çok kısa olarak bilgi verelim.

Söz konusu kavramlar hakkında, mutasavvıflar, kelamcılar ve filozoflar gibi farklı disiplin ve ekollere mensup İslâm düşünürleri tarafından çeşitli tanımlamalar ve sınıflandırmalar yapılmış, görüşler ileri sürülmüştür. Bu hususlara, -çalışmamızın dışında olduğunu düşünerek detaya girmeden- sadece konumuzu ilgilendirdiği kadar değineceğimizi yukarıda belirtmiştik.

Alogan), Ankara, 1999, s. 39-41, 46, 48-54; **Baymur**, Feriha, **Genel Psikoloji**, 14. baskı, İstanbul, s. 29, 35-37, 72-73; **Gürün**, O. A., **Psikoloji Sözlüğü**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, s. 19 (beyin mad.); **Charles G. Morris**, **Understanding Psychology**, (**Psikolojiyi Anlamak** (Psikolojiye Giriş)), (çeviri editörleri: H. Belgin Ayvaşık – Melike Sayıl), 1. baskı, Ankara, 2002, s. 51-66.

20 Sinir sistemi hakkında aktardığımız bu bilgilerin, makalenin çapına göre biraz uzun olduğunun farkındayız. Ancak sözü edilen bilgileri daha da kısaltmanın, konunun kapalı kalacağına sebebiyet vereceği kanaatinde olduğumuz için böyle yapmak zorunda kaldık.

21 Krş., **Cüceloğlu**, s. 54.

Büyük mütefekkir Gazâlî, kalb, ruh, akıl ve nefsin çeşitli anlamları bulunduğunu, ancak bu terimlerin rabbânî/ilâhî latîfe denilen bir kavrama müşterek olarak delâlet ettiğini, insanın hakikatinin de esasen bundan ibaret olduğunu ifade etmektedir. Kısaca ona göre bu dört kavram, rabbânî latîfeyi ifade etme açısından eş anlamlıdır.

Rabbânî latîfeye kalb denilmesi, bu ilâhî cevherin bedendeki biyolojik (yani cismânî) kalb ile ilişkisinin bulunması ve fonksiyonlarının onun vasıtası ile gerçekleşmesi nedeniyledir.[22]

Biz de çalışmamızda, **kalb** ve **nefs** kavramlarının bu manalarını dikkate alacağız.

Bilindiği gibi "**nefs**", sûfî psikolojinin en yaygın terimlerden biri olup "**ego**"[23] olarak tanımlanmaktadır.[24]

Ego'nun, neocortex'te bulunan[25] kişisel ruhta[26] yer aldığı bildirilmektedir. Neocortex (yeni cortex), yaratıcı düşünce, hesaplama gibi özellikleri yanında sempati, empati, merhamet ve aşktan sorumludur. Aldığı verileri çeşitli süreçlerden geçirdikten sonra algılarımızı, hislerimizi ve düşünce tarzlarımızı bir araya getirip düşünce ve davranışlarımıza yön verir.[27]

Kişisel ruhun, hem pozitif ve hem de negatif ego'ya sahip olduğu belirtilmektedir. Pozitif ego, aklı organize eder ve benlik duygumuzu verir, sorumluluk ve dürüstlük için zorlayıcı güç ve manevi yolda büyük bir müttefiktir. Bu yolda kaçınılmaz bir şe-

---

22 **Gazâlî**, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, **İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn**, el-Mektebetu't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır, III, 3-5; **Uludağ**, Süleyman, "**Kalb**", Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2001, XXIV, 230; a. mlf., "**Nefis**", Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2006, XXXII, 526.

23 Mutasavvıflar nefsi çeşitli sınıflara/derecelere ayırmışlardır. Biz etüdümüzde, bu tür konulara girmeyeceğiz, nefsi sadece pozitif-negatif yani, müsbet-menfî şeklinde iki farklı alanı olan soyut bir varlık olarak ele alacağız. Ancak nefsin, negatif tarafının emmâre, pozitif yönünün ise kendi içinde aşağıdan yukarı, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye ve kâmile olarak derecelendirilmesi mümkündür.

24 **Frager**, s. 70. Nefs hakkında geniş bilgi için bkz., **Seyyar**, Ali, **Ahlâk Terimleri** (Ansiklopedik Sözlük), İstanbul, 2003 s. 309-311 (Nefis/Nefs mad.).

25 **Frager**, s. 119.

26 Ruhun çeşitli kısımlarına dair geniş bilgi için bkz., **Frager**, s. 109-134.

27 **Yıldırım**, Yavuz, "**Televizyon ve Çocuk**", Zafer, 337. sayı, Ocak 2005, s. 25.

kilde ortaya çıkan iniş ve çıkışlar esnasında gerekli olan bâtinî istikrar duygusunu sağlar. Negatif ego ise düşmandır, benlikçilik, kibir ve Allah'tan gayrilik duygusu veren bir güçtür, dünyaya dair idrakimizi saptırır ve dünya ile ilişkilerimizin istikâmetini menfî yöne doğru değiştirir.[28]

İşte burada –aşağıda da değinileceği gibi- nefsin (egonun), pozitif kısmına meleğin, negatif kısmına da şeytanın müdahale edip etkilemeye çalıştığını söyleyebiliriz. Yeri gelmişken şunu özellikle vurgulamamız gerekmektedir ki, insanda, birine meleğin, diğerine de şeytanın müdahale edip etkilemeye çalıştığı iki farklı alandan ibaret soyut bir varlığın bulunduğunun gerçek olmasıdır. Bu varlığın çeşitli şekillerde isimlendirilmesinin bu gerçeği değiştiremeyeceği de bilinmelidir.

Allah, melek ile şeytanı kalbe müsahhar kılmıştır yani kalb/nefs, yaratılışı itibariyle –ma'nen- eşit olarak meleğin ilhamı ile şeytanın iğvâsını/vesvesesini kabul edecek mahiyette yaratılmıştır.

Melek, nefsin/egonun pozitif yönüne iyilik ve güzellikleri yerleştirmeye çalışırken, şeytan da tam aksine nefsin negatif yönüne kötülük ve çirkinlikleri yerleştirmeye çalışır.[29]

Şeytan kalbi kötülüğe davet ettiği zaman, melek gelir onu iyiliğe çeker. Bazen bir şeytan gelir bir kötülüğe, başka bir şeytan başka bir kötülüğe davet eder. Bazen de bir melek gelir bir iyiliğe, başka bir melek gelir başka bir iyiliğe davette bulunur. Bazen iki veya daha fazla melek ve şeytanın birbirleri arasında münakaşa olduğu gibi, bazen de grup halinde melekler ile şeytanlar arasında tartışma meydana geldiği olur.[30]

Anlaşılan o ki nefs, pozitif ve negatif güçler arasında tıpkı bir muharebe meydanıdır. Eğer pozitif güçler güçlü ise, nefs iyilik ve güzellikler ile dolar ve bundan olumlu sonuçlar meydana gelir. Eğer nefse, negatif özellikler hâkim olursa bu durumda ondan

---

28 **Frager**, s. 47, 119, 210, 212.

29 **Gazâlî**, III, 27. Ayrıca bkz., **El-Mâtürîdî**, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, (tahkîk, Ahmed Vanlığolu, müracaat, Bekir Topaloğlu), İstanbul, 2003, s. 133, 134.

30 **Gazâlî**, III, 45.

olumsuz sonuçlar ortaya çıkar.[31] Bunu şu şekilde de ifade edebiliriz: Nefsin iki karşıt kutbundan/bölgesinden hangisi diğerine baskın çıkarsa/hâkim olursa, hâkim olan tarafın arzu ve talebleri beynin ilgili (neocortex) kısmına ulaştırılarak uygulanmaya konur.

Şu âyetlerde, nefsde/kalbde iki zıt (müsbet/menfî, olumlu/olumsuz, pozitif/negatif, iyi/kötü, hayır/şer...) alanın bulunduğuna işaret edildiği söylenebilir:

"Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verene, sonra da ona iyilik ve kötülükleri ilham edene yemin ederim ki, nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir, onu kötülüklere gömen de ziyan etmiştir."[32]

Görüldüğü gibi âyetlerde, pozitif ve negatif olarak iki farklı kısmı bulunan nefse, iyilik ve kötülüklerin ilham edildiği, kurtuluşun, nefsi kötülüklerden temizlemekle, yani pozitif tarafı negatif tarafa gâlip kılmakla mümkün olduğu, negatif tarafın pozitif tarafa baskın olması durumunda ise sonucun acılı olacağı sarâhaten anlatılmıştır.

Şu hadiste de kalbe/nefse, iki muhalif unsurun yani, hem meleğin ve hem de şeytanın müdahale ettiği açıkça bildirilmektedir:

"İnsanoğluna hem şeytanın iğvası/dürtüsü ve hem de meleğin ilhamı/iyiliği vardır. Şeytanın iğvası, şer/kötülük ile korkutma ve hakkı/gerçeği yalanlamaktır; meleğin ilhamı ise hayırla va'adde bulunmak ve hakikati tasdik etmektir. Her kim kendisinde (yani kalbinde/nefsinde) bunu bulursa Allah'a hamdetsin; ötekini bulursa şeytandan Allah'a sığınsın. Sonra Resulullah,* "şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size çirkin şeyleri yapmayı emreder"[33] *âyetini okudu."[34]

---

31 **Frager**, s. 50.

32 Şems (91), 7-10.

33 Bakara (2), 268.

34 **Tirmizî**, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevrate, **Sünenu't-Tirmizî**, İstanbul, 1981, Tefsir, 2/35.

İşte biz, yukarıdaki (Şems/9-10) âyetlerde de açıkça ifadeye konduğu gibi nefsde/kalbde, büyük bir psiko-ruhsal simya çalışması yapmak suretiyle şeytan tarafından harekete geçirilen negatif eğilimlerimizi –bastırarak- pozitif eğilimlere dönüştürüp,[35] olumlu sonuçlar alabiliriz:

"Rabbinin makamından korkan ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştırmış kimsenin yegane barınağı cennettir."[36]

Bu, esasen zor bir iş de değildir. Çünkü, basit ve zayıf olduğu için şeytanın tuzağını/hilelerini bozmak kolaydır:

"... ***Şeytanın dostlarına karşı savaşın; şüphe yok ki şeytanın kurduğu düzen/tuzak zayıftır."***[37]

"Biriniz yolculuk esnasında devesini yorduğu/bitkin düşürdüğü gibi, mü'min de şeytanını bitkin düşürebilir/yorabilir."[38]

Bunda başarıya ulaşmanın yolu ise şöyledir:

"Ne zaman şeytandan bir kötü düşünce seni dürtüklerse, Allah'a sığın, çünkü O işitendir, bilendir. Allah'tan korkanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese dokunduğu zaman (Allah'ın emir ve yasaklarını) hatırlarlar, hemen (gerçeği) görürler."[39]

"Gerçek şu ki, şeytanın, inanan ve yalnız Rablerine tevekkül eden kimseler üzerinde bir hâkimiyeti yoktur."[40]

"Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni dürtecek olursa, hemen Allah'a sığın. Çünkü O, işiten, bilendir."[41]

---

35 **Frager**, s. 64.

36 Nâzi'ât (79), 40-41.

37 Nisâ' (4), 76.

38 **Süyûtî**, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, **el-Câmiᶜu's-Sağîr fî Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr**, Dâru'l-Fikr, 1. baskı, Beyrut, 1401/1981, I, 322 (hadis no., 2101).

39 Arâf (7), 200-201.

40 Nahl (16), 99. Benzer anlamda başka bir âyet için meselâ bkz., İsrâ' (17), 65.

41 Fussilet (41), 36. Benzer anlamda başka âyetler için meselâ bkz., Arâf (7), 200; Müminû (23), 97.

"Şeytan, insanoğlunun kalbine hâkim olmak (onu yutmak) ister, eğer o (kul) Allah'ı zikrederse (yani O'nun emir ve yasaklarını hatırlarsa) şeytan ortadan kaybolur, eğer Allah'ı[n emir ve yasaklarını] hatırlamazsa o zaman şeytan onun kalbine hâkim olur (onu yutar)."[42]

Demek ki, bütün irâdî ve şu'ûrî gücümüzü kullanarak Allah'ın çizdiği istikâmete râm olmak,[43] başka bir ifadeyle şeytanın negatif egoya (nefse) attığı desiseleri ve entrikaları bertaraf etmek/bastırmak, kurtuluşumuzun yegane şartıdır. Aksi halde sonucun elîm ve vahim olacağı açıktır:

"Şeytan onları etkisi/hâkimiyeti altına aldı da kendilerine Allah'ı anmayı/Allah'ın emir ve yasaklarını hatırlamayı unutturdu. İşte onlar şeytanın yandaşlarıdır. İyi bilin ki şeytanın yandaşları ziyana uğrayanların ta kendileridir."[44]

"Şeytanın hâkimiyeti, sadece onu dost edinenler ve Allah'a ortak koşanlar üzerindedir."[45]

Acaba şeytanın böyle bir özelliği var mıdır?

Bazı alimler şeytanın, nefsin arzu ettiği şeyleri bildiğini ve onları nefse süslü gösterdiğini, aklın yönlendirdiği alandan da haberdar olduğunu ve onu bu alandan geri çevirmeye çalıştığını belirtirken, bazısı da şöyle der: Söz konusu olguda karanlık, aydınlık, meşru oluşla aksi oluş izleri bulunur, şeytan bu izleri tanır ve tahriklerini ona göre yapar ve nihayet arzu ettiği sonuca ulaşır.[46]

Konuyla ilgili olduğunu düşündüğümüz bir hadiste şöyle denmektedir:

---

42 **Süyûtî**, I, 311 (hadis no., 311), II, 90 (hadis no., 4972).

43 Âl-i İmrân (3), 103; Enâm (6), 153; Şûrâ (42), 13.

44 Mücâdele (58), 19.

45 Nahl (16), 100.

46 **Mâtürîdî**, s. 137.

"Şüphesiz ki şeytan, kanın damarlarda aktığı/dolaştığı gibi insan vücudunda dolaşır. Onun kalbinize/nefsinize bir kötülük atmasından korkuyorum."[47]

Bu hadisi yorumlayanlar, Yüce Allah'ın şeytanı, insan bedenine sirâyet edebilecek mahiyette yarattığını belirtmektedirler.[48]

Hadiste teşbih (benzetme) sanatının yapıldığı açıkça görülmektedir[49]: Müşebbeh/benzetilen, 'şeytan'; müşebbehün bih/kendisine benzetilen 'kan'; vechü şebeh/benzetme yönü ise, damarlarda 'dolaşma/akma' olayıdır.

Tıbbî olarak kanın, kılcal damarlar vasıtası ile vücudun en uç noktalarına kadar ulaştığı bilinen bir husustur. İşte hadisten, şeytanın da tıpkı kan gibi –insan tarafımızdan hiç hissedilmeden[50]- vücudun en ince yerlerine kadar sirayet ettiği anlamını çıkarmak mümkün görünmektedir.

Hadisin ikinci kısmından, -yukarıda da belirtildiği gibi- şeytanın kalbi/nefsi menfî açıdan etkilediği/harekete geçirdiği, yani onu, ilâhî iradenin tasvip etmediği düşünce ve davranışlara sevkettiği anlaşılmaktadır.

Şeytan/iblis, cinlerin[51] Allah'a nankörlük eden,[52] karşı çıkan,[53] ve kibirlenen[54]... kesimindendir. Cinler (tabii ki bunlara şeytanlar da dahil) ateşin dumansız alevinden yaratılmışlardır:

"Cinleri, dumansız alevden yarattık."[55]

---

47 **Buhârî**, Muhammed b. İsmâîl, **Sahîhu'l-Buhârî**, İstanbul, 1981, Bedu'l-Halk, 11, İtikâf, 8, 11, Edeb, 121, Ahkâm, 21; **Müslim**, Ebû'l-Huseyn Müslim b. El-Haccâc, **Sahîhu Müslim**, İstanbul, 1981, Selâm, 9/23-25.

48 **İbn Hacer el-Askalânî**, el-Hâfız Ahmed b. Alî, **Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, (thk., Abdulazîz b. Abdillah b. Bâz), Dâru'l-Marife, Beyrut, VI, 342; **Aynî**, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, **Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, XI, 152.

49 Bkz., **İbn Hacer el-Askalânî**, VI, 342; **Aynî**, XI, 152.

50 **Mâtürîdî**, s. 135.

51 Kehf (18), 50.

52 Bakara (2), 34; İsrâ' (17), 27.

53 Arâf (7), 11; Hıcr (15), 31; İsrâ' (17), 61; Meryem (19), 44; Tâhâ (20), 116.

54 Sad (38), 74.

55 Rahmân (55), 15. Benzer anlamda başka bir âyet için meselâ bkz., Hicr (15), 27.

Dolayısı ile cinler saydam varlıklar olup, normal yaratıldıkları haliyle insan gözünün göremeyeceği ve diğer duyularıyla hissedemeyeceği bir yapıya sahiptirler. Başka bir ifadeyle cinler, asıl yaratıldıkları şekilleriyle insanların duyu organlarıyla idrak etme sınırlarının dışındadırlar. Ancak Yüce Allah'ın kendilerine verdiği bir takım farklı özellikler nedeniyle değişik şekil ve sûretlerde, somut/mücessem olarak da görünebilmektedirler.[56]

Demek ki şeytan, bedenin en küçük birimlerine kadar sızma ve sirâyet edebilme özelliğine sahiptir.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki şeytan, yaptırmak istediklerini, nefsin (bunun yerine, aynı özellikte olan kalb veya başka bir kavram da kullanılabilir), negatif yönüne ilka etmektedir. Nefsin yani egonun yerinin de neocortex olduğu kabul edilirse buradan, insanın yaptığı kötülüklerin izlediği yolu şu şekilde tesbit edebiliriz: ***Şeytan, nefs/negatif ego, beyin (neocortex), çevresel sinir sistemi, kaslar, ilâhî irâdeye aykırı fiiller-fikirler***. Çünkü her düşünce ve davranışımızın temelinde son derece karmaşık yapı ve özellikleri bulunan sinirsel süreçler ve işlevler yer almaktadır. Beyinde oluşan sinirsel süreçler belirli bir düzen izleyerek kaslara sirayet etmekte ve sonuçta gözlenebilen/somut davranışlar halinde dışa yansımaktadır.[57]

Sonuç

Yüce Allah, sayılamayacak kadar imkan sunduğu insanoğluna, mutlu sona erebilmesi için uygulaması gereken prensipleri bir şekilde iletmiştir. Bu esnada onu, kendisine gösterdiği yoldaki başarısını ölçmek için çeşitli testlerden geçirmiş ve halen de geçirmektedir. İşte bu test türleri veya tekniklerinden biri de şeytandır.

Şeytandan kaynaklanan ve fiilen sudûr etmekle son bulan menfî düşünce ve davranışlarımızın izlediği yolun şöyle olabileceğini düşünüyoruz:

Şeytanın, iğvâsını nefse yani, negatif egoya atması, negatif egonun, şeytanın dürtülerini/saptırmalarını pozitif egoya gâlib/baskın kılarak beynin neocortex denilen bölü-

---

56 Bkz., **Gazâlî**, III, 39 vdd.

57 **Cüceloğlu**, s. 26.

müne iletmesi, neocortex'in bu iğvâyı (çevresel) sinir sistemi yoluyla kas ve organlara aktarması ve böylece olumsuzlukların fiilen meydana gelmesi.

Burada şu hususu önemle vurgulamak istiyoruz: Şeytandan kaynaklanıp organlardan sâdır olan menfîliklerin mutlaka izlediği bir yol olmalı. Yaptığımız araştırmalardan bu yolun yukarıdaki gibi olabileceğini tahmin ediyoruz. Burada kullanılan kavramlar ve izlenen yol bizimkinden farklı da olabilir; önemli olan, deney ve gözleme dayalı verilerle dînî verilerin birlikte değerlendirilerek bir şekilde böyle bir yolun varlığının ortaya çıkarılmasıdır.

Esasen bütün mesele, şeytanın müdahale ettiği nefsin (veya kalbin) ilgili (soyut) bölümü ile beynin (veya sinir sisteminde bu işe tahsis edilmiş başka herhangi bir (somut) yerin) irtibatının sağlanmasında yatmaktadır. Böyle bir (soyut-somut) bağlantı kurulduğunda büyük ölçüde problemin çözümüne yaklaşılmış olacaktır. Şimdilik ulaşabildiğimiz verilere göre bu irtibatın, (soyut haldeki) negatif ego ile (somut haldeki) beynin neocortex'i arasında olabileceğini tahmin ediyoruz. Zamanla ortaya çıkacak yeni bilgi ve bulgular bu sonucu değiştirebilir, ancak burada tekrar ifade edelim ki yapılması gereken, soyut (yani nefsin ilgili kısmı) ile somut (yani beynin veya sinir sisteminin ilgili kısmı) arasındaki bu irtibatı ilmî olarak bir şekilde sağlamaktır.